

УДК 364.4-057.36

DOI: 10.12958/2227-2844-2020-7(338)-211-224

Трубавіна Ірина Миколаївна,

доктор педагогічних наук, професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Національної академії Національної гвардії України, м. Харків, Україна.

trubavina@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1057-430X>

Каліна Катерина Євгеніївна,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, м. Харків, Україна.

kalinahnpu@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4252-7690>

Байдала Вікторія Вікторівна,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри англійської філології Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, м. Харків, Україна.

vikuskabai@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-6009-055X>

ДО ПИТАННЯ ПРО ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ (НА ОСНОВІ СВІТОВИХ І ВІТЧИЗНЯНИХ ТЕОРІЙ)

Актуальність теми пов'язуємо з необхідністю підвищення боєздатності військовиків, успішної соціалізації призовників у військових колективах, укріпленням сімей військовослужбовців як ресурсу для успішного несення служби, запобіганню розлучень, суїцидів, психосоматичних захворювань, синдрому втрати, пом'якшенню впливу умов служби, які в Україні сьогодні пов'язані з військовим конфліктом на Сході, пандемією коронавірусу в суспільстві тощо. Військова служба є особливим видом професійної діяльності людини, яка характеризується такими обмеженнями: «чіткою регламентацією професійної діяльності, поведінки та побуту; певні обмеження в деяких особистих, громадянських, політичних та соціально-економічних правах (наприклад, військовослужбовцям заборонено вступати до політичних партій, або членство в таких на період служби призупиняється; свобода слова, доступ до отримання інформації обмежуються таким поняттям, як «нерозголошення військової таємниці»); відсутність звичних умов життя; звуження кола людей, з якими спілкується військовослужбовець і його

сім'я» (Міхеєва, 2018). Усе це накладає відбиток на соціальне, духовне і фізичне здоров'я військовослужбовців, вимагає зусиль по відновленню внутрішніх ресурсів і створення соціальних умов для успішного несення служби. Соціальна робота, яка за чинним законодавством в Україні є комплексом соціальних послуг для вирішення проблем соціалізації і розвитку дітей, молоді, членів їх сімей, має великі можливості щодо вирішення цих проблем у військовому напрямку. Сьогодні здійснюється розбудова виховної та соціальної роботи у ЗСУ, Національній Гвардії України, що передбачає проведення такої роботи з урахуванням світових теорій та досвіду, стандартів НАТО. Ми згодні, що «військова соціальна робота є інтегральним різновидом соціальної роботи і військового управління, конкретно-військового виховання, роботи з гуманітарних питань» (Савицький, 2011). Бо посади соціального працівники окремо в військових частинах немає. Зазначимо також, що всі працівники силових структур мають екстремальні умови праці: загальні та спеціальні, що пов'язані з особливостями професійної діяльності (Білоус, 2015). Для такої соціальної роботи створені певні законодавчі умови. Так, соціальна робота з військовослужбовцями ЗСУ здійснюється відповідно до Законів України «Про Збройні Сили України», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», Концепції виховної роботи в ЗСУ та інших військових формуваннях України, Концепції гуманітарного і соціального розвитку ЗСУ, ряду інших законодавчих та нормативних документів. Виникає питання про адаптацію закордонних теоретичних засад такої роботи в сучасних умовах щодо військовослужбовців, бо їх визначення є важливим для вибору адекватного часу, завданням та умовам служби мети, змісту, технологій і методик соціальної роботи з військовослужбовцями. Існуючі вітчизняні теорії також корисно переглянути на предмет застосування щодо військовослужбовців.

Існуючі дослідження розкривають сутність соціальної роботи (Баріс; Грига; Гуров, 2003), психолого-педагогічне забезпечення соціальної роботи (Торохтій, 2000; Хубієв, 2000). Базою для сучасних досліджень є праці класиків соціальної педагогіки (Наторп, 1912), що заклали теоретичні основи соціальної та соціально-педагогічної роботи з дітьми і молоддю. Сучасні дослідження соціальної роботи стосуються теоретичних засад соціальної роботи з дітьми та молоддю, жінками в системі ЦСССДМ (Звєрева, 1999; Лактіонова, 1999; Трубавіна, 2007), соціальну роботу з молоддю з особливими потребами у вищому закладі освіти (Чайковський, 2016), в контексті інклюзивної освіти (Рассказова, 2014), соціальної реабілітації наркозалежної молоді (Чернецька, 2016), із засудженими (Караман, 2002) тощо. Ці дослідження дали теоретичні та методичні підходи для сучасного розуміння соціальної роботи з дітьми, молоддю, сім'ями в мирних умовах. Соціально-педагогічні і психологічні послуги дітям та сім'ям з дітьми, ВПО з комплексу соціальних послуг всієї соціальної роботи в умовах військового конфлікту в методичному

аспекті розкривалися в роботах І. Трубавіної, К. Левченко, В. Панка, але вони не стосувалися військовослужбовців. Окремо стоять роботи Н. Олексюк щодо соціально-педагогічної роботи з військовослужбовцями та їх сім'ями, але вони стосувалися періоду до 2014 року – часу виникнення конфлікту на сході України, вона не розглядала всю соціальну роботу як комплекс послуг. Хоча соціально-педагогічні послуги є тими, що надають орієнтиру для виходу з кризи, показують альтернативні позитивні моделі поведінки і вирішення проблем, важливими є також психологічні послуги (для зміни ставлення людини до проблем, їх усвідомлення, розуміння необхідності зміни поведінки), інформаційні (про можливість отримання допомоги в складних життєвих обставинах), консультативні (щодо шляхів вирішення конкретної проблеми), юридичні (щодо відповідальності за вирішення чи ігнорування проблеми, її можливих правових наслідків для людини), економічні (щодо отримання матеріальної допомоги) тощо. Тому арсенал соціальної роботи для військовиків є великим, важливо обрати адекватні й обґрунтовані мету, зміст, технології та методики соціальної роботи. Обґрунтування ж починається з методології і теорії, вибору наукових підходів різного рівня до вирішення проблеми. Проаналізуємо закордонні підходи, які можуть бути використаними для обґрунтування теорії соціальної роботи з військовослужбовцями. Це і є метою даної статті.

Методами дослідження було обрано теоретичний аналіз джерел, конкретизацію, узагальнення, систематизацію. Основний підхід при досягненні мети статті, який було використано нами, – ґносеологічний. Матеріалами для дослідження стали закордонні і вітчизняні теорії соціальної роботи, особливості соціальної роботи з військовослужбовцями, сучасні дослідження практики соціальної роботи, особливостей військової служби.

Теоретичні засади соціальної роботи за кордоном розвивалися щодо осіб, сімей, які перебувають у кризі, складних обставинах (США, Великобританія, Канада). Такий термін існує і в нормативній базі соціальної роботи України, він законодавчо визначений. Тому ці підходи є доцільними для соціальної роботи з населенням і військовослужбовцями як його частиною.

М. Пейн розрізняє три типи теорій соціальної роботи: 1) теорії стосовно того, чим є соціальна робота; 2) теорії стосовно того, як проводити соціальну роботу; 3) теорії світу клієнта (Пейн, 2000). Ця класифікація теорій узагальнює пов'язує методологію, теорію і методики, говорить про необхідність наукових підходів різного рівня. Враховуючи ієрархію підходів Липського, нашу власну (Трубавіна, 2012), можемо говорити про філософські, загальнонаукові і конкретно наукові підходи, власне підходи соціальної роботи. На практичному рівні нас цікавлять саме підходи соціальної роботи. До них належать психологічно орієнтовані концепції соціальної роботи, соціологічно

орієнтовані і комплексно орієнтовані теорії соціальної роботи.

За С. Григор'євим (Григор'єв, 2002), психологічно орієнтовані концепції соціальної роботи мають на меті оптимізацію психосоціальної роботи, надання допомоги на індивідуальному рівні, де домінують психічні проблеми; соціологічно орієнтовані теорії соціальної роботи присвячені структурній проблематиці; комплексно орієнтовані теорії враховують весь спектр проблем клієнта. Розкриємо сутність даних теорій, можливостей їхнього застосування щодо військовослужбовців і членів їхніх сімей.

До психологічно орієнтованих теорій належать діагностична, гуманістична, функціональна, біхевіористська, когнітивна теорії, каталітична та клієнтоцентрична моделі соціальної роботи.

Біхевіористська теорія орієнтована на поведінку людини, що детермінована впливами зовнішнього середовища. Біхевіоризм розглядає будь-яку поведінку людини як функціональну; зосереджує увагу на теперішній поведінці, а не тій, що була в минулому; спрямований на надання можливостей оволодіння іншими формами поведінки, схильний до оцінки ефективності конкретних методик (Соціальна робота, 2002, с. 223). Ця теорія працює тут і зараз, що є цінним при кризових ситуаціях сьогодення; робиться акцент на тих проблемах, які найбільше впливають на якість життя людини зараз, усуваються зовнішні фактори, що погіршують якість життя, йде навчання ним протистояти і адекватно реагувати. Так, ця теорія доцільна при насильстві в сім'ї, коли воно вже сталося. Така теорія працює в США щодо підготовки поліцейських для реагування на типові проблеми клієнтів, якщо ж виникає нетипова ситуація, поліцейський з нею може не впоратися. На цій же основі навчали патрульних в Україні за американським прикладом при реформуванні поліції. У програмі навчання ділового спілкування було 3 типових ситуації, яким треба було навчити слухачів. Прикладом наслідків такої підготовки є виклик патрульних за телефоном 102 в Україні на пияцтво в ночі у дворі. Кампанія молоді з числа лише 15 п'яних громоголосих дівчат з алкоголем і їжею. Патрульні здивувалися – але ж там лише дівчата, нічого страшного, чого викликали. Дійсно, порушують закон на вулиці в основному сп'янілі чоловіки. Те, що дівчата в 2 години ночі порушували порядок і не давали спати всім мешканцям 4 будинків подвір'я, не стало навіть приводом для розмови й адміністративного покарання. Патрульні просто поїхали, бо гендерний компонент не враховувався при їх підготовці, вони керувалися власним баченням ситуації, їх не навчали за програмою ситуаціям спілкування щодо правопорушень жінками.

Діагностична (психоаналітична, психодинамічна) теорія основну увагу зосереджує на внутрішньому світі клієнта, соціальні процеси не враховуються. Тут потрібні копирсання в минулому, спогадах, відчуттях та емоціях, які треба витягнути, усвідомити і пропрацювати з клієнтом, дані щодо клієнта та інформація про нього головні. Так, корисно

змінювати ставлення до проблеми, приділяти увагу внутрішньому світу клієнта, здійснювати відхід від колективного і перехід до індивідуального. Бо в армії важко побути наодинці, увесь час колектив поряд. Це часто приводить до професійного вигорання. Соціальний працівник здійснює свою роботу як лікування клієнта (зміну особистості і допомогу в його адаптації до довкілля) (Соціальна робота, 2002). Але ж не всі проблеми пов'язані з внутрішніми проблемами, як правило, зовнішні протиріччя переходять у внутрішні, відбиваються в психіці людини, вирішувати внутрішні проблеми без змін у середовищі немає сенсу – проблеми будуть перманентними. Відзначимо, що активна людина часто прагне просто змінити навколишнє або тримає в собі негаразди. Саме в другому випадку ця теорія доцільна для військовослужбовців.

Функціональна теорія передбачає опору на прагнення змін у клієнті, його здатності до сприйняття допомоги, початок процесу змін, на самовизначення – право клієнта вирішувати за себе (Соціальна робота, 2002). Відзначимо, що спочатку треба, щоб чоловік-військовослужбовець прийшов по допомогу соціального працівника і зізнався, що він її потребує. Допомога надається слабким і немічним, як в цьому зізнатися мужнім чоловікам чужій людині? Тому потрібна робота з соціальної реклами у військових частинах – про допомогу, соціальні послуги і вихід на місце несення служби соціальних працівників, довіра до соціального працівника. Соціальний працівник працює на основі того соціального діагнозу, який поставив собі клієнт, його думка про проблему є важливою для соціального працівника. Але зовнішні фактори проблеми не враховуються, а також можуть бути не об'єктивно сприйняті клієнтом. Це знижує ефективність соціальної роботи, хоча цінним є спрямованість на зміни, що вимагає використання такої методики соціальної роботи, як наснаження, а також заохочення до прийняття соціальних послуг.

Гуманістична (екзистенційно-гуманістична) соціальна робота означає опору на «активне ненасилля», «недискримінацію», «свободу вибору», «кооперативізм» (Соціальна робота, 2002). Резерви роботи тут полягають в особистості самої людини, її бажанні до самовдосконалення. Це означає на практиці пропозиції неформальної освіти для військовослужбовців, рекламу змісту і наслідків соціального навчання, клубів за інтересами, шкіл батьківства тощо. Також потрібне моральне і матеріальне стимулювання до самоосвіти та неформальної освіти у військовому колективі, спільне обговорення проблем, діалог.

«Клієнтоцентрична модель» соціальної роботи К. Роджерса є недирижованою терапією, що означає опору на партнерські стосунки між клієнтами і соціальними працівниками, самопомогу, активну роль клієнта у розв'язанні власних проблем (Роджерс, 1997). Прикладом реалізації є «дружні до молоді» соціальні служби, які давно існують в Україні. Вже сам прихід клієнта по допомогу вітається, але при цьому він споживає соціальні послуги лише на основі домовленості – він щось

робить для себе – тоді йому допомагають. Це стимулює до роботи над собою. Стосовно військовослужбовців це є актуальним, оскільки їм треба навчитися усвідомлювати та вирішувати проблеми.

Каталітична модель соціальної роботи означає що поміж працівниками, клієнтами, у тому числі – сім'ями, в їхній взаємодії щодо проблем клієнта важливою є рефлексія; кожен впливає один на одного (Соціальна робота, 2002). Вона підсилює клієнта щодо вирішення своїх проблем і показує шляхи до цього. Це означає фасилітацію, діалог, суб'єкт-суб'єктні стосунки між соціальним працівником і клієнтом. Директивний тон спілкування в військовому колективі є протилежним такому спілкуванню, тому можуть виникнути проблеми в застосуванні цієї теорії на практиці. Але її доцільність доводиться її ефективністю, тому питання в її застосуванні полягає в навчанні спілкуванню на демократичних засадах.

Когнітивна теорія полягає в думці, що «мислення формує поведінку» (Соціальна робота, 2002). Як проникнути в мозок людини, ніхто не знає, тим більше про що думають жінки і чоловіки. Але за допомогою попередньої теорії можна з'ясувати це і планово, поступово змінювати думки, стереотипи, корегувати уявлення, що приведе до змін у поведінці. Спочатку треба усвідомити емоції, думки, які впливають на розвиток ситуації, здійснити їх свідому «переробку і зміну» через «АВС-теорію емоцій» А. Елліна, яка реалізується в процесі спілкування з соціальним працівником. Доцільно виписати і порівняти всі плюси та мінуси ситуації, її наслідки, зробити swot-аналіз ситуації, виплеснути емоції тощо. Ця теорія ефективна для вирішення емоційних проблем клієнта, але вона не розв'язує його соціальних проблем. На цій основі існують програми примирення жертви та насильника (США, Канада, Англія, Німеччина, Скандинавія, Польща, Чехія, Нова Зеландія) (Гайдук&Журавський, 2001).

До соціологічно орієнтованих теорій належать: системна теорія соціальної роботи, теорія соціальних ролей, теорія стигматизації (ярликів), соціально-радикальна теорія, феміністична, екологічний підхід до соціальної роботи. Системна соціальна робота має справу з цілим (сім'єю), колективом, а не з частинами людської чи соціальної поведінки, робить акцент на цілісності об'єкта (Бех, 2002, с. 26). Це означає, що вирішення соціальних проблем клієнта залежить від роботи з колективом і зміну його свідомості, поведінки. Потрібне знання про особливості зв'язків між людьми, соціологічних зірок і відторгнених, стосунки в колективі, робота з колективом, індивідуальна та групова. Екологічний підхід наголошує на важливості оточення для особистості, його взаємодії з людиною, передбачає вивчення причин і наслідків у ситуації клієнта. Приділяється увага тому, наскільки «потреби та можливості відповідають правам людини, якостям і властивостям соціального і фізичного середовища» (Соціальна робота, 2002, с. 431). Не завжди це є на практиці в військовому колективі, що викликає напружені стосунки.

Їх виявлення і усунення є основою для вирішення проблем клієнта. І роль соціального працівника тут донести це до виконання командирів. Екологічний підхід застосовують щодо покращення взаємовідносин «людина – навколишнє середовище» методом «життєвої моделі» (Соціальна робота, 2002, с. 432–433).

Теорія стигматизації (ярликів) пояснює проблеми клієнтів як наслідок стигми, дискримінації, упередження, що обмежує активність клієнта, призводить до прийняття стигми і ставлення до себе як до безнадійних у поліпшенні ситуації (Соціальна робота, 2002). Активність клієнта не передбачена за цією теорією, що робить його жертвою й об'єктом соціальної роботи. Дії соціального працівника мають бути спрямовані на зняття стигми, роботу з колективом і реабілітацію жертви, її наснаження, а також на корекційну роботу з тими, хто здійснює цю стигму (Соціальна робота, 2002). Теорія соціальних ролей допомагає клієнтам з проблемами в соціалізації та адаптації засвоїти нові соціальні, у тому числі – професійні, сімейні ролі і змінити свою власну поведінку. Але не всі проблеми клієнта – військово-службовця можна розв'язати через засвоєння лише нових соціальних ролей, необхідна увага до цінностей, переконань, адаптації до середовища, суспільства. Соціально-радикальні і феміністичні теорії ми не вбачаємо як теоретичну основу соціальної роботи з військовослужбовцями.

У світі є перелік комплексно орієнтованих теорій соціальної роботи: втручання (кризове втручання), модель, зорієнтована на завдання або проблемно-орієнтована, допомога для самодопомоги. Теорія втручання розглядає проблеми клієнта, сім'ї, групи, громади як періоди посилення внутрішнього і зовнішнього стресу, що порушують нормальну життєдіяльність, стосунки з середовищем (Соціальна робота, 2002, с. 226–227). Людина, сім'я перебувають в кризі. Втручання соціального працівника спрямовано на пом'якшення кризи і підтримку як комплекс соціальних послуг. Людина, сім'я, група тут розглядається як об'єкт соціальної роботи. Це можуть бути життєві кризи особистості, кризи сім'ї, які позначаються на кожному. Підтримка надається на той період, коли людина перебуває в цьому стані, з якого її треба вивести. Але соціальний працівник не впливає на саму кризу, він працює з її наслідками, не викорінює її причин і не може працювати ще на розвиток людини чи сім'ї, для цього потрібно зняти стресори. Кризове втручання працює в Україні в системі ЦСССДМ та ССД, але щодо військовослужбовців воно не застосовувалося. Воно має можливості в ситуаціях втрат колег, насильства в родині.

Модель, зорієнтована на завдання (Соціальна робота, 2002, с. 229), включає: вивчення проблем, узгодження мети і часових рамок, завдання роботи на досягнення мети. Проблеми обираються пріоритетні, які є невідкладними, несуть загрозу у майбутньому. Саме на них спрямована тривала соціальна роботи щодо їх вирішення. Аналогом в Україні є соціальний супровід або ведення випадку 3 рівня складності. Можливе

застосування при соціальній реабілітації. Така робота передбачає угоду з соціальним працівником щодо дій учасників, спільні дії кожного, роботу протягом року до усунення кризи і вирішення проблем.

Допомога для самодопомоги (Трубавіна, 2007) реалізує ідеї розвитку людини, сім'ї, захист їх прав через комплекс соціальних послуг: підтримку, допомогу, самодопомогу, кожен з яких має свою мету і набір. Ця теорія використовується в системі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, передбачає надання всього комплексу соціальних послуг: соціально-педагогічних, економічних, психологічних, соціально-економічних, юридичних, консультаційних, інформаційних, соціально-медичних. Вона передбачає ведення випадку різного рівня складності – від 1 до 4, останній характеризується кризою сім'ї та особистості, найважчими складними життєвими обставинами. Цінним є те, що ця теорія спирається на права людини, на формування її відповідальності за своє життя, поступовий перехід від кризи до розвитку на основі різного набору послуг на кожному з етапів подолання кризи. Вона не привчає жити перманентно з підтримкою, а поступово переводить від підтримки до допомоги і потім – до самодопомоги, розглядає клієнта як суб'єкта свого життя і взаємодії з соціальним працівником. Але ці послуги надаються на засадах добровільності в системі ЦСССДМ, коли людина сама звернулася по них. Вважаємо цю концепцію доцільною для військовослужбовців, оскільки вона дозволяє зробити свідомий вибір, передбачає активність і діяльність користувачів послуг щодо поліпшення свого життя, що відповідає активній життєвій позиції військових, чоловіків, яких більшість в ЗСУ, вона є знайомою для працівників ЦСССДМ, які можуть бути залучені до надання соціальних послуг військовослужбовцям. Вона може бути використана для вирішення різноманітних проблем військовослужбовців і членів їх сімей – подолання кризи, перехід до розвитку, вирішення проблем адаптації, соціалізації, профілактики негативних явищ в колективі, розлучень тощо. Але ця концепція стосується тільки вирішення проблем і їх профілактики, вона не працює на виховання клієнтів, що потрібно в ЗСУ відноситься до соціальної роботи з ними.

Враховуючи теорії виховання, доцільно використовувати у військово-соціальній роботі з військовими теорії активізації, теорію колективу, діалогу культур, теорію участі щодо вирішення своїх проблем життєдіяльності, особистісно-орієнтоване виховання, педагогічну підтримку, фасилітацію. Ці теорії дозволяють виховати свідомого громадянина, який прагне до діалогу, миру, розуміння населення, що є особливо важливим в районах проведення ООС, де людина зі зброєю не повинна сприйматися як образ насильства. Вони дозволяють налагодити стосунки в колективі і сформувати його як особливу групу людей, які мають спільну мету і спільну діяльність до її досягнення, стосунки взаємодопомоги і довіри, що є надзвичайно важливим для виконання бойових завдань. Недоліками застосування цих теорій в ЗСУ є те, що

вони не стосуються бойової ситуації напряду, потрібна робота з підготовки до роботи в бойових умовах у наш час, соціальної і педагогічної підтримки в період втрат і поранень. Щодо дорослих таких теорій сьогодні немає.

На основі викладеного можна стверджувати:

1. Соціальна робота з військовослужбовцями включає до себе соціальну і виховну роботу, вони нерозривно пов'язані у зв'язку із специфікою військової служби і її завдань. Існуючі теорії соціальної і виховної роботи своїм призначенням мають обґрунтування мети, змісту, технологій, методик військової соціальної роботи в сучасних умовах в Україні. Існуючі дослідження можуть бути частково використані за певних умов, оскільки розроблялися в основному лише щодо окремих соціальних послуг військовослужбовцям, або для мирного часу.

2. Більшість вітчизняних і закордонних теорій соціальної роботи, які перевірені досвідом, мають право на застосування в колективах військовослужбовців, але за певних умов. Соціально-радикальна та феміністична теорії не є доцільними серед військовослужбовців, оскільки в них є певні службові обмеження і особливий менталітет, який допомагає нести службу і входить з ними в протиріччя. Біхевіоризм доцільний в ситуації тут і зараз, для навчання вирішення типових ситуацій або коли людина перебуває під тиском зовнішніх впливів. Діагностична теорія доцільна для роботи з внутрішніми проблемами клієнтів, але вона передбачає об'єктність клієнта, що добре лише в кризі і не є доцільним щодо інших ситуацій. Функціональна теорія доцільна при необхідності змін у самій людині, що вимагає її наснаження, заохочення до прийняття соціальних послуг. Для її застосування потрібні мотивація і стимулювання клієнтів. Гуманістична (екзистенційно-гуманістична) соціальна робота неможлива в кризовій ситуації. «Клієнтоцентрична модель» соціальної роботи працює тільки у випадку усвідомлення військовослужбовцями своїх проблем і наявності часу для цього, вимагає демократичного спілкування. Когнітивна теорія корисна для вирішення емоційних проблем клієнта, але вона не розв'язує його соціальних проблем, яких багато в умовах військового конфлікту і пандемії.

3. Соціологічно орієнтовані теорії теж мають обмеження в застосуванні. Системна соціальна робота вимагає працювати з колективом як з цілісністю, системою, що не завжди можливо. Вплив на колектив здійснюється через колектив і на основі знання зв'язків у ньому, що вимагає часу на його вивчення, який не завжди є. Екологічний підхід застосовують щодо покращення взаємовідносин «людина – навколишнє середовище» з акцентом на права людини, які в ЗСУ обмежені самою військовою службою. Теорія стигматизації працює з військовослужбовцями як з об'єктами і жертвами, що доцільно тільки у випадку 4 рівня складності, коли сталася криза особистості, потрібно втручання і комплекс соціальних послуг протягом тривалого часу. Теорія

соціальних ролей доцільна при адаптації новачків, але потрібна і увага до цінностей, переконань.

4. Комплексно орієнтовані теорії соціально роботи – це втручання, орієнтована на завдання модель, допомога для самодопомоги. Теорія втручання має можливості в ситуаціях втрат колег, насильства в родині, у веденні випадку 4 рівня складності. Модель, зорієнтована на завдання, доцільна для пом'якшення кризи, вирішення найболючіших проблем людини, але вона не передбачає роботу з причинами цих проблем. Допомога для самодопомоги вимагає часу, набір соціальних послуг залежить від ситуації клієнта, але вона не враховує виховні завдання військової соціальної роботи, чого немає в цивільних структурах.

5. Теорії виховання доцільні в соціальній роботі з військовослужбовцями. Це теорія активізації, колективу, діалогу культур, участі щодо вирішення своїх проблем життєдіяльності, особистісно-орієнтоване виховання, педагогічна підтримка, фасилітація. Але вони перевірені і застосовувалися щодо дітей, щодо дорослих вони ще не застосовувалися, потрібне науково обґрунтоване професійне військове виховання з урахуванням цих надбань. На часі теоретичне обґрунтування концепції соціальної і виховної роботи для ЗСУ з перевіркою на практиці з урахуванням сучасних вимог до особистості військовослужбовця. Це і є перспективами подальших досліджень.

Список використаної літератури

1. Міхєєва О. Ю. Характеристика соціальної роботи з сім'ями військовослужбовців. *Науковий часопис Національного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 11: Соціальна робота. Соціальна педагогіка*, 2018. Вип. 25. С. 44–50.
2. Савицький В. І. Особливості військової соціальної роботи з різними категоріями клієнтів. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право: збірник наукових праць*. Київ, 2011. № 1 (9). С. 131–137.
3. Педагогічні та соціально-педагогічні умови формування професійної готовності майбутніх працівників ОВС України до роботи в екстремальних умовах: монографія / Т. Л. Білоус та ін. Суми, 2015. 174 с.
4. Гуров В. Н. Социальная работа школы с семьей. Москва, 2003. 192 с.
5. Торохтий В. С. Основы психолого-педагогического обеспечения социальной работы с семьей. Москва, 2000. Часть 2. 114 с.
6. Хубиев Б. Б. Социальная работа с семьями и детьми: учебно-методическое пособие для студ. пед. ун-тов. Нальчик, 2000. 59 с.
7. Наторп П. Социальная педагогика. Москва, 1912. 316 с.
8. Зверева І. Д. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в Україні: автореф. дис. ... доктора пед. наук. К., 1999. 48 с.
9. Лактионова Г. М. Теоретико-методические основы социально-педагогической работы с женской молодежью в условиях крупного города: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.05. Київ, 1999. 419 с.
10. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з сім'єю в Україні: теорія і методика: монографія. Харків: Нове слово, 2007. 398 с.

11. Чайковський М. Є. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з молоддю з особливими потребами в умовах інклюзивного освітнього простору: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.05. Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2016. 46 с. **12. Рассказова О. І.** Теорія і практика розвитку соціальності школярів в умовах інклюзивної освіти: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.05 / Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ, 2014. 44 с. **13. Чернецька Ю. В.** Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з ресоціалізації наркозалежних в умовах реабілітаційних центрів: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.05 / Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2016. 522 с. **14. Караман О. Л.** Соціально-педагогічні умови захисту дитинства в діяльності загальноосвітньої школи: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Луган. держ. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2002. 291 с. **15. Пейн М.** Сучасна теорія соціальної роботи. Київ: Наука, 2000. 438 с. **16. Трубавіна І. М.** Соціальне загартування особистості в теорії соціальної педагогіки. *Соціальна робота в Україні: теорія та практика*. 2012. № 3-4. С. 103–111. **17. Григорьев С. И.** Характер и основные направления обновления теоретических оснований эволюции социальной работы на рубеже XX-XXI веков. *Работник социальной службы*. 2002. № 2. С. 12–18. **18. Соціальна робота.** Короткий енциклопедичний словник. Київ, 2002. 536 с. **19. Роджерс К.** Клиентоцентрированная терапия. Москва, 1997. 145 с. **20. Гайдук Н., Журавський А.** Основи посередництва. Львів: НУ «Львівська політехніка», 2001. 69 с. **21. Бех В. П.** Цілісність соціальної роботи: методологічні, теоретичні та праксеологічні аспекти. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2002. № 1. С. 25–40.

References

1. Mikheieva, O. Yu. (2018). Kharakterystyka sotsialnoi roboty z sim'iamy viiskovosluzhbovtziv [Characteristics of social work with the family of the vehicle workers]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii 11: Sotsialna robota. Sotsialna pedahohika – Scientific Journal of M. P. Drahomanov National University. Series 11: Social work. Social pedagogy*, 25, 44-50 [in Ukrainian]. **2. Savytskyi, V. I.** (2011). Osoblyvosti viiskovoi sotsialnoi roboty z riznymy katehoriiamy kliientiv [Features of military social work with different categories of clients]. *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo – Bulletin of the National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute». Politology. Sociology. Right*, 1 (9), 131-137 [in Ukrainian]. **3. Bilous, T. L.** (Eds.). (2015). Pedahohichni ta sotsialno-pedahohichni umovy formuvannia profesiinoi hotovnosti maibutnikh pratsivnykiv OVS Ukrainy do roboty v ekstremalnykh umovakh [Pedagogical and socio-pedagogical conditions for the formation of professional readiness of future employees of the internal forces of Ukraine to work in extreme conditions]. Sumy [in Ukrainian]. **4. Hurov, V. N.** (2003). Sotsyalnaia rabota shkoli s semei [School social work with family]. Moscow

[in Russian]. **5. Torokhtyi, V. S.** (2000). Osnovi psykholoho-pedahohycheskoho obespechenyia sotsyalnoi raboti s semei [Fundamentals of psychological and pedagogical support of social work with the family]. (Part II). Moscow [in Russian]. **6. Khubyev, B. B.** (2000). Sotsyalnaia rabota s semiamy y detmy [Social work with families and children]. Nalchik [in Russian]. **7. Natorp, P.** (1912). Sotsyalnaia pedahohyka [Social pedagogy]. Moscow [in Russian]. **8. Zvierieva, I. D.** (1999). Teoriia i praktyka sotsialno-pedahohichnoi roboty z ditmy ta moloddu v Ukraini [Theory and practice of socio-pedagogical work with children and youth in Ukraine]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian]. **9. Laktyonova, H. M.** (1999). Teoretyko-metodycheskye osnovy sotsyalno-pedahohycheskoi raboti s zhenskoi molodezhiu v usloviakh krupnogo horoda [Theoretical and methodological foundations of social and pedagogical work with female youth in a large city]. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Russian]. **10. Trubavina, I. M.** (2007). Sotsialno-pedahohichna robota z sim'ieiu v Ukraini: teoriia i metodyka [Socio-pedagogical work with the family in Ukraine: theory and methodology]. Kharkiv: Nove slovo [in Ukrainian]. **11. Chaikovskiy, M. Ye.** (2016). Teoriia i praktyka sotsialno-pedahohichnoi roboty z moloddu z osoblyvymy potrebamy v umovakh inkliuzyvnoho osvithnoho prostoru [Theory and practice of socio-pedagogical work with young people with special needs in an inclusive educational space]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Luhansk [in Ukrainian]. **12. Rasskazova, O. I.** (2014). Teoriia i praktyka rozvytku sotsialnosti shkoliariv v umovakh inkliuzyvnoi osvity [Theory and practice of social development of schoolchildren in the conditions of inclusive education]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Luhansk [in Ukrainian]. **13. Chernetska, Yu. V.** (2016). Teoriia i praktyka sotsialno-pedahohichnoi roboty z re sotsializatsii narkozaleznykh v umovakh rehabilitatsiinykh tsentriv [Theory and practice of social and pedagogical work on re-socialization of drug addicts in the conditions of rehabilitation centers]. *Doctor's thesis*. Luhansk [in Ukrainian]. **14. Karaman, O. L.** (2002). Sotsialno-pedahohichni umovy zakhystu dytynstva v diialnosti zahalnoosvitnoi shkoly [Socio-pedagogical conditions of childhood protection in the activities of secondary school]. *Candidate's thesis*. Luhansk [in Ukrainian]. **15. Pein, M.** (2000). Suchasna teoriia sotsialnoi roboty [Modern theory of social work]. Kyiv: Nauka [in Ukrainian]. **16. Trubavina, I. M.** (2012). Sotsialne zahartuvannia osobystosti v teorii sotsialnoi pedahohiky [Social hardening of personality in the theory of social pedagogy]. *Sotsialna robota v Ukraini: teoriia ta praktyka – Social work in Ukraine: theory and practice*, 3-4, 103-111 [in Ukrainian]. **17. Hryhorev, S. Y.** (2002). Kharakter y osnovnie napravlenyia obnovlenyia teoretycheskykh osnovanyi evoliutsyy sotsyalnoi raboty na rubezhe XX–XXI vekov [The nature and main directions of updating the theoretical foundations of the evolution of social work at the turn of the XX–XXI centuries]. *Rabotnik sotsialnoi sluzhby – The social worker*, 2, 12-18 [in Russian]. **18. Sotsialna** robota. Korotkyi entsyklopedychnyi slovnyk [Social work. Short encyclopedic dictionary]. (2002). Kyiv [in Ukrainian].

19. Rodzhers, K. (1997). Klyentotsentryrovannaia terapiia [Client-Centered Therapy]. Moscow [in Russian]. **20. Haiduk, N. & Zhuravskiy, A.** (2001). Osnovy poserednytstva [Fundamentals of mediation]. Lviv: NU «Lvivska politekhnikha» [in Ukrainian]. **21. Bekh, V. P.** (2002). Tsilisnist sotsialnoi roboty: metodolohichni, teoretychni ta prakseolohichni aspekty [Integrity of social work: methodological, theoretical and praxeological aspects]. *Sotsialna robota v Ukraini: teoriia i praktyka – Social work in Ukraine: theory and practice*, 1, 25-40 [in Ukrainian].

Трубавіна І. М., Каліна К. Є., Байдала В. В. До питання про теоретичні основи соціальної роботи з військовослужбовцями (на основі світових і вітчизняних теорій)

Стаття уперше розкриває теоретичні основи сучасної військово-соціальної роботи в Україні на основі аналізу теорій соціальної роботи. Показано переваги і недоліки комплексно-орієнтованих, психологічно-орієнтованих і соціологічно-орієнтованих теорій соціальної роботи. Сформульовано перелік теорій, які доцільно використовувати при здійсненні соціальної роботи з військовослужбовцями, їх межі і проблемне поле застосування. Показано, що немає універсальної теорії для такої соціальної роботи, що феміністські та вільно-радикальні теорії не є придатними для роботи з військовими.

Ключові слова: соціальна робота з військовослужбовцями, комплексно-орієнтовані теорії, соціологічно-орієнтовані теорії, психологічно-орієнтовані теорії, допомога для самопомогі, теорії виховання.

Трубавина И. Н., Калина Е. Е., Байдала В. В. К вопросу о теоретических основах социальной работы с военнослужащими (на основе мировых и отечественных теорий)

Статья впервые раскрывает теоретические основы современной военно-социальной работы в Украине на основе анализа теорий социальной работы. Показаны преимущества и недостатки комплексно ориентированных, психологически ориентированных и социологически ориентированных теорий социальной работы. Сформулирован перечень теорий, которые целесообразны в социальной работе с военнослужащими, их границы и проблемное поле применения. Показано, что нет универсальной теории для социальной работы, феминистские и свободно-радикальные теории не пригодны для работы с военными.

Ключевые слова: социальная работа с военнослужащими, комплексно-ориентированные теории, социологически-ориентированные теории, психологически ориентированные теории, помощь для самопомощи, теории воспитания.

Trubavina I., Kalina K., Baidala V. On the Question of the Theoretical Foundations of Social Work with Servicemen (Based on World and Domestic Theories)

The article for the first time reveals the theoretical foundations of modern social work with servicemen in Ukraine on the basis of analysis of theories of social work, taking into account the peculiarities of military service as a profession, the purpose of social work in the army. The methodology chose an epistemological approach to the study. And the methods for research were: theoretical analysis of sources, concretization, generalization, systematization. The article analyzes the advantages and disadvantages of comprehensively oriented, psychologically oriented and sociologically oriented theories of social work. The authors on the basis of theoretical analysis of sources, features of military service formulated a list of theories that should be used in the implementation of social work with servicemen. For these theories identified their advantages, capabilities, limits and problem area of application. the theory of help for self-help and the theory of education for social work with servicemen are analyzed. It is shown that there is no universal theory for such social work, their complex is expedient for application in practice of rendering of social services. It is proved that feminist and free-radical theories are not suitable for work with military.

Key words: social work with servicemen, complex oriented theories, sociologically oriented theories, psychologically oriented theories, self-help aid, theories of education.

Стаття надійшла до редакції 08.10.2020 р.

Прийнято до друку 24.12.2020 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Харченко С. Я.